

کنایه کاوی در امالی شریف مرتضی

مؤلفان

فاطمه جمشیدی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه یزد

دکتر وصال میمندی

عضو هیأت علمی دانشگاه یزد

|                     |                                                                                                                         |
|---------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : جمشیدی، فاطمه، ۱۳۶۴ -                                                                                                 |
| عنوان قرارداد       | : امالی المرتضی، فارسی، شرح                                                                                             |
| عنوان و نام پدیدآور | : کنایه کاوی در امالی شریف مرتضی / مولفان فاطمه جمشیدی، وصال میمندی.                                                    |
| وضعیت ویراست        | : [ویراست ۲].                                                                                                           |
| مشخصات نشر          | : یزد: دانشگاه یزد، انتشارات، ۱۳۹۷.                                                                                     |
| مشخصات ظاهری        | : ۳۷۴ ص.                                                                                                                |
| شابک                | : 978-600-8571-32-2                                                                                                     |
| وضعیت فهرست نویسی   | : فیبا                                                                                                                  |
| یادداشت             | : در چاپ قبلی نویسندگان وصال میمندی و فاطمه جمشیدی است.                                                                 |
| یادداشت             | : کتاب حاضر تحت عنوان "جستاری در کنایه و انواع آن با تکیه بر «امالی سیدمرتضی»" توسط یار دانش در سال ۱۳۹۳ منتشر شده است. |
| یادداشت             | : واژه‌نامه / یادداشت: نمایه / یادداشت: کتابنامه ص ۲۳۳                                                                  |
| عنوان بر            | : جستاری در کنایه و انواع آن با تکیه بر «امالی سیدمرتضی».                                                               |
| موضوع               | : علم‌الهدی، علی بن حسین، ۳۵۵ - ۴۳۶ ق. امالی -- نقد و تفسیر                                                             |
| موضوع               | : تفاسیر                                                                                                                |
| موضوع               | : Qur'an -- Commentaries                                                                                                |
| موضوع               | : مجموعه‌ها                                                                                                             |
| موضوع               | : -- CollectionsArabic literature                                                                                       |
| موضوع               | : -- متون کهنه‌گون                                                                                                      |
| موضوع               | : Islamic -- miscellanea                                                                                                |
| شناسه افزوده        | : میمندی، وصال، ۳۵۱ -                                                                                                   |
| شناسه افزوده        | : دانشگاه یزد، انتشارات                                                                                                 |
| رده بندی کنگره      | : BP۱۳۹۷۹۴ ۸۰۲۲۲۷ الف                                                                                                   |
| رده بندی دیویی      | : ۱۷۲/۲۹۷                                                                                                               |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۵۱۳۷۳۱۹                                                                                                               |
| کد پیگیری           | : ۵۱۳۷۰۴۷                                                                                                               |

مرکز انتشارات دانشگاه یزد

یزد، صفائیه، بلوار دانشگاه، صندوق پستی ۷۴۱-۸۹۱۹۵ تلفن: ۹-۸۲۱۱۶۷۰ - ۰۳۵-۳۸۲۰۰۱۲۶ رنکار

عنوان: کنایه کاوی در امالی شریف مرتضی  
مولفان: فاطمه جمشیدی، دکتر وصال میمندی  
ناشر: انتشارات دانشگاه یزد  
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: قم، نشر هم میهن ۰۹۱۰۲۸۰۷۰۲۱  
نوبت چاپ: اول  
سال چاپ: ۱۳۹۷  
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه  
قیمت پشت جلد: ۲۴۰۰۰۰ ریال  
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۷۱-۳۲-۲  
شماره ثبت ارشاد: ۱۶۶-۹۷

مراکز پخش:

۱- موسسه کتابیران: تهران، خیابان لبافی نژاد، بین فروردین و اردیبهشت، پلاک ۲۳۸

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۹۴۴۰۹-۶۶۴۱۱۱۷۳

۲- کتابفروشی شهر کتاب: یزد، میدان آزادی، ابتدای خیابان فرخی،

تلفن: ۰۳۵-۳۶۲۷۱۵۳۸-۹

## فهرست مطالب

| صفحه | عنوان                                                   |
|------|---------------------------------------------------------|
| ۱    | پیش‌گفتار.....                                          |
| ۱۵   | فصل اول: زندگی‌نامه "شریف مرتضی".....                   |
| ۱۷   | ۱-۱- نام و نسب "شریف مرتضی".....                        |
| ۱۸   | ۱-۲- ولادت و وفات شریف مرتضی.....                       |
| ۲۱   | ۱-۳- کنیه‌ها، القاب و "شریف مرتضی".....                 |
| ۲۴   | ۱-۴- زندگی علمی شریف مرتضی.....                         |
| ۲۴   | ۱-۴-۱- استادان شریف مرتضی.....                          |
| ۲۵   | ۱-۴-۲- شاگردان شریف مرتضی.....                          |
| ۲۶   | ۱-۴-۳- آثار و تألیفات شریف مرتضی.....                   |
| ۳۴   | ۱-۴-۳-۱- ویژگی‌های کتاب "غرر الفوائد" رددر القلائد..... |
| ۴۰   | ۱-۴-۳-۲- نسخه‌های خطی کتاب "امالی".....                 |
| ۴۳   | ۱-۵- موقعیت علمی و ادبی شریف مرتضی.....                 |
| ۵۱   | فصل دوم: بلاغت عربی (حقیقت و مجاز).....                 |
| ۵۳   | ۲-۱- معنای بلاغت.....                                   |
| ۵۳   | ۲-۱-۱- بلاغت در لغت.....                                |
| ۵۴   | ۲-۱-۲- بلاغت در اصطلاح.....                             |
| ۵۴   | ۲-۱-۲-۱- گزیده گوینی.....                               |
| ۵۵   | ۲-۱-۲-۲- محور دوم: زیبایی هنری و ادبی.....              |

- ۵۵..... ۲- ۱- ۲- ۳- محور سوّم: توانایی در رساندن معنا
- ۵۶..... ۲- ۲- مفهوم بلاغت از دیدگاه ادیبان
- ۵۹..... ۲- ۳- بلاغت عربی در گذر زمان
- ۶۰..... ۲- ۳- ۱- بلاغت عربی در روزگار جاهلی
- ۶۱..... ۲- ۳- ۲- بلاغت عربی در عصر اسلامی و اموی
- ۶۱..... ۲- ۳- ۳- بلاغت عربی در دوره عباسی
- ۶۳..... ۲- ۳- ۴- بلاغت عربی در دوران معاصر
- ۶۴..... ۲- ۴- مرآت رک بلاغت عربی
- ۶۶..... ۲- ۵- علم یزدی
- ۶۷..... ۲- ۵- ۱- حقیقت و مجاز
- ۶۸..... ۲- ۵- ۱- ۱- حقیقت
- ۶۹..... ۲- ۵- ۱- ۲- مجاز
- ۶۹..... ۲- ۵- ۱- ۳- اقسام حقیقت
- ۷۰..... ۲- ۵- ۱- ۴- اقسام مجاز
- ۷۲..... ۲- ۵- ۱- ۵- تفاوت کنایه با مجاز و استعاره
- ۷۳..... ۲- ۵- ۱- ۶- تفاوت کنایه با ضرب المثل
- ۷۵..... فصل سوّم: نگرشی بر کنایه و اقسام آن
- ۷۷..... ۳- ۱- تعریف کنایه
- ۷۷..... ۳- ۱- ۱- کنایه در لغت
- ۷۸..... ۳- ۱- ۲- کنایه در اصطلاح
- ۸۰..... ۳- ۲- وجه تسمیه کنایه
- ۸۱..... ۳- ۳- اقسام کنایه

- ۸۱ ..... ۳-۳-۱ - تقسیم‌بندی "میرد" از کنایه
- ۸۲ ..... ۳-۳-۲ - اقسام کنایه براساس مکتبی عنه
- ۸۳ ..... ۳-۳-۱ - کنایه صفت
- ۸۹ ..... ۳-۳-۲ - کنایه موصوف
- ۹۲ ..... ۳-۳-۲ - کنایه نسبت
- ۹۶ ..... ۳-۳-۳ - اقسام کنایه بر اساس واسطه‌ها
- ۹۷ ..... ۳-۳-۱ - تعریض
- ۱۰۴ ..... ۳-۳-۲ - تویح
- ۱۰۸ ..... ۳-۳-۳ - یماء و اشاره
- ۱۱۵ ..... ۳-۳-۴ - رمز
- ۱۱۸ ..... ۳-۳-۵ - تلطف
- ۱۲۱ ..... ۳-۳-۴ - تقسیم کنایه به اعتبار حال آن
- ۱۲۱ ..... ۳-۳-۱ - کنایه قریبه
- ۱۲۲ ..... ۳-۳-۲ - کنایه بعیده
- ۱۲۳ ..... ۳-۳-۵ - تقسیم کنایه براساس حکم
- ۱۲۳ ..... ۳-۳-۱ - تمثیل
- ۱۲۶ ..... ۳-۳-۲ - ارداف
- ۱۳۱ ..... ۳-۳-۳ - مجاوره
- ۱۳۲ ..... ۳-۳-۴ - آنچه إرداف، تمثیل و مجاوره نباشد
- ۱۳۳ ..... ۳-۳-۶ - گونه‌های کنایه به اعتبار ذات کلام
- ۱۳۹ ..... فصل چهارم: کاربرد معنایی کنایه در گذر زمان
- ۱۴۳ ..... ۴-۱ - روند تکاملی کاربرد کنایه

- ۱۴۳ ..... ۴-۱-۱- کاربرد لغوی کنایه
- ۱۴۴ ..... ۴-۱-۱- دیدگاه "ابوعبیده" درباره کنایه
- ۱۵۱ ..... ۴-۱-۱- کنایه از منظر "جاحظ"
- ۱۵۴ ..... ۴-۱-۳- کنایه از دیدگاه "میرد"
- ۱۵۵ ..... ۴-۱-۴- "ابن معتر" و فن کنایه
- ۱۵۷ ..... ۴-۲- گذر کنایه از کاربرد لغوی
- ۱۵۷ ..... ۴-۱-۲- پیچیدگی کنایه از دیدگاه "قدامه"
- ۱۵۹ ..... ۴-۱-۲- ی "ابوهلال عسکری" درباره کنایه
- ۱۶۱ ..... ۴-۱-۲- کنایه و انواع آن نزد "ابن زکریا"
- ۱۶۲ ..... ۴-۱-۲- کنایه و دوره از نظرگاه "ابن رشیق قیروانی"
- ۱۶۴ ..... ۴-۱-۵- نگرش "ابرسنا" حفاظی به کنایه
- ۱۶۷ ..... ۴-۱-۳- کنایه در کاربرد بلاغی مطهری
- ۱۶۷ ..... ۴-۱-۳- کنایه از دیدگاه "شیخ سوس" ...
- ۱۶۸ ..... ۴-۱-۳- قابلیت‌های کنایه از نظر "عبدالقادر جرجانی"
- ۱۷۴ ..... ۴-۱-۳- "زمخشری" و کاربرد بلاغی کنایه
- فصل پنجم: نمود مرحله اول و دوم کاربرد کنایه در امالی "شریف مرتضی" ..... ۱۷۵
- ۱۷۷ ..... ۵-۱- شریف مرتضی و بلاغت
- ۱۷۹ ..... ۵-۲- کاربرد لغوی کنایه در امالی "شریف مرتضی"
- ۱۸۰ ..... ۵-۲-۱- کنایه در اسم‌های مبهم
- ۱۸۱ ..... ۵-۲-۱-۱- کنایه در ضمائر
- ۱۸۲ ..... ۵-۲-۱-۱- ضمیر در معنای کنایی از مرجع صریح
- ۱۹۰ ..... ۵-۲-۱-۱- ضمیر در معنای کنایی مرجع ضمنی

- ۵-۲-۱-۲-کنایه در اسمهای اشاره..... ۱۹۲
- ۵-۲-۱-۲-۱-کنایه در اسم اشاره نزدیک..... ۱۹۲
- ۵-۲-۱-۲-۲-کنایه در اسم اشاره دور..... ۱۹۴
- ۵-۲-۲-۲-ذکر لفظ به جای همتای خود از منظر کاربرد لغوی کنایه..... ۱۹۷
- ۵-۲-۲-۱-کاربرد اسم به جای اسم..... ۱۹۸
- ۵-۲-۲-جایگزینی حرف با حرف..... ۲۰۱
- ۵-۲-۱-۲-۱-آمدن حرف "عَلَى" به جای "عَنْ"..... ۲۰۱
- ۵-۳-۳-گذر کنایه از کاربرد لغوی در امالی شریف مرتضی..... ۲۰۶
- ۵-۳-۱-۱-کاربرد کنایه در کتب اربعه و اشاره..... ۲۰۷
- ۵-۳-۲-آمیختگی سایه اصطلاح مذکور از محذوف با تعریض، تلویح و اشاره..... ۲۱۰
- فصل ششم: نمود مرحله سوم کاربرد کنایه در امالی "شریف مرتضی"..... ۲۱۷
- ۶-۱-۱-کاربرد اصطلاحی کنایه در امالی "شریف مرتضی"..... ۲۱۹
- ۶-۱-۱-۱-کاربرد اصطلاحی کنایه در آیات..... ۲۲۰
- ۶-۱-۱-۱-۱-تعریض در آیات..... ۲۲۰
- ۶-۱-۱-۲-تلویح در آیات..... ۲۲۲
- ۶-۱-۲-کاربرد اصطلاحی کنایه در احادیث..... ۲۲۳
- ۶-۱-۲-۱-تعریض در احادیث..... ۲۲۴
- ۶-۱-۲-۲-ارداف و تمثیل در احادیث..... ۲۲۸
- ۶-۱-۳-کاربرد اصطلاحی کنایه در شعرها..... ۲۳۱
- ۶-۱-۳-۱-تلویح در شعرها..... ۲۳۱
- ۶-۱-۳-۲-رمز در شعرها..... ۲۴۳
- ۶-۱-۳-۳-ارداف در شعرها..... ۲۵۳

|     |                                         |
|-----|-----------------------------------------|
| ۲۵۶ | ..... ۶-۱-۳-۴- مجاوره در شعرها          |
| ۲۵۸ | ..... ۶-۱-۳-۵- تمثیل در شعرها           |
| ۲۶۵ | ..... فصل هفتم: خلاصه و جمع‌بندی فصل‌ها |
| ۲۷۵ | ..... کنایاتی برای آشنایی بیشتر         |
| ۲۸۹ | ..... فهرست منابع                       |
| ۳۰۹ | ..... واژه‌نامه فارسی به انگلیسی        |
| ۳۱۰ | ..... واژه‌نامه انگلیسی به فارسی        |
| ۳۱۱ | ..... نمایه                             |
| ۳۱۵ | ..... فهرست آیات                        |
| ۳۲۵ | ..... فهرست ابیات عربی                  |
| ۳۳۳ | ..... فهرست ابیات فارسی                 |

## پیش‌گفتار

علم بلاغت به همراه علوم و شاخه‌های مختلف خود، نقش بسزایی در کشف و شناساندن ویژگی‌های کلام بلیغ و بازخوانی سخن شیوا دارد به گونه‌ای که کلام به نحوی پسندیده و در موقعیت مناسب خود به کار رود. سه شاخهٔ مختلف این علم (معانی، بیان و بدیع)، هر یک به جنبه‌ای خاص از کلام بلیغ توجه دارد که در این مجال نقش علم بیان، بسیار برجسته‌تر از علم معانی و علم بدیع می‌نماید. چهار شاخهٔ مهم و اساسی علم بیان عبارتند از: تشبیه، مجاز، استعاره<sup>۱</sup> و کنایه، و از آن‌جا که در این اثر، بررسی اقسام، کاربرد و سایر ویژگی‌های کنایه در امالی شریف مرتضی پرداخته شده است، در متن اثر، کلیاتی دربارهٔ کنایه، اقسام و کاربردهای آن آمده است. در زمینهٔ مایگانه این فن در حوزهٔ ادبیات و بلاغت می‌توان گفت کنایه یکی از صور خیال، آرا و شعر هر زبانی است که اهمیت و میزان تأثیر آن در اسالیب بیان، بر کسی پوشیده نیست و از تأثیر و کاربرد بسیار نیکویی در ایراد سخن برخوردار است و مانند سایر فنون بیانی از جمله تشبیه و استعاره، به اقتضای حال، معانی را در قالبی زیبا و ادیبان می‌کند تا معانی و مفاهیم مورد نظر برای مخاطب جذاب و خوشایند گردد. ماهیمی که

---

۱- هرچند استعاره خود نوعی مجاز است که علاقهٔ آن (مشابهت) با علاقه‌های مجاز مرسل تفاوت دارد. ولی از آنجا که وقتی واژهٔ "مجاز" به طور مطلق آورده شود، اغلب مراد از آن، همان "مجاز مرسل" است و در بیشتر آثار بلاغی به جای مجاز بالاستعاره اصطلاح "استعاره" به کار رفته است، از این رو در اینجا شاخه‌های علم بیان در قالب چهار مورد، ذکر شده است.

اگر از این رهگذر ادا نشود، بیان آن‌ها دشوار و ناممکن و یا حداقل غیرادیانه به نظر می‌رسد؛ از این روی، در زمره فنون ادبی خاص و یکی از اقسام مهم علم بیان به شمار می‌رود، هم‌چنین به دلیل حسن بلاغتی که در میدان تصویر ادبی می‌توان برای آن تصور کرد، از لحاظ تعبیر و تصویر نیز بسیار دقیق است و توان استفاده از این شیوه بیانی برای تمامی صاحبان سخن یکسان نیست، بلکه شاعر یا نریسنده‌ای در این زمینه موفق‌تر از دیگران است که بیش‌تر با زبان و ظرفیت‌های آن آشنا باشد و کنایه را به گونه‌ای به کارگیرد که ذهن خواننده یا شنونده بتواند از معنای نزدیک، به معنای دور برسد و بدون تردید بهترین مساعد او در این امر، ذوق سلیم، استرگی دایره لغات و تاحدودی آشنایی با آداب و رسوم فرهنگی و اجتماعی هر ملت است که با نگاهی به تاریخ زبان و ادبیات عربی نه تنها می‌توان تعاریف و نگاه‌های گوناگون بلاغت‌پژوهان را درباره کنایه و اقسام آن در حوزه بلاغت عربی در گذر زمان بررسه کرد، بلکه این امکان فراهم است که تفاوت دیدگاه‌ها و سیر تحول آن را به عنوان فنی مبتنی بر بنیادهای فرهنگی در نظر گرفت و در چگونگی تکوین این صنعت ادبی بسیار پرکاربرد، بازنگری و بازاندیشی نمود.

هم‌چنین کاربرد کنایه، یکی از شیوه‌های بیانی است که گوینده به وسیله آن می‌تواند دامنه مفاهیم واژگان را در کلام خویش افزایش دهد؛ به عنوان مثال اگر بخواهد مفهوم امید، یأس، پیروزی و... را بیان کند، به خوبی به هدف خود می‌رسد و از این راستا، مخاطب نیز آن‌چه را که گوینده از بیان صریح و واضح آن ناتوان است، به خوبی درک می‌کند. کنایه حتی این امکان را فراهم می‌کند که

آدمی از دشمن خویش انتقام گرفته و آتش کینه را خاموش کند، بدون آن‌که ادب را زیر پا بگذارد و این از رموز بلاغت کنایه به شمار می‌رود.

با نگاهی به تاریخ زبان و ادبیات عربی، این‌گونه هویداست که از یک سو آن‌چه امروزه با عنوان کنایه و اقسام آن در حوزه بلاغت عربی در قالب یک فن زیبا و پرکاربرد مطرح است، در طول زمان تغییرات عمده‌ای را به خود دیده و هر یک از ادیبان و بلاغت‌پژوهان در آثار خود، بر اساس معیارهای مختلف، تعریف و تقسیم‌بندی‌های متنوع و در پاره‌ای موارد، متفاوت از دیگری برای این فن و گونه‌های مشتق از آن مطرح کرده و در زمینه سیر تحول آن، دیدگاه‌های گوناگونی را مطرح کرده‌اند. در هر سوی، آن‌چه امروزه به عنوان کنایه با کاربرد اصطلاحی و ادبی آن در حوزه بلاغت عربی شناخته می‌شود، با آن‌چه که در آثار نخستین ادیبان بررسی می‌شود، تفاوت‌هایی مهم‌تری دارد؛ از جمله تحولاتی که در کاربرد این فن در طول تاریخ رخ داد، ارتقاء از کاربرد لغوی (پوشیده داشتن معنی و مقصود کلام) نزد افرادی چون ابوعبیده، جابر مراد و ابن معتر به حالت میانه یعنی کاربرد لغوی در کنار قابلیت‌های ادبی آن به عنوان یک فن بلاغی است که قدامه بن جعفر، ابن‌رشیق قیروانی و ابوهلال عسکری در آثار خود به این دو کاربرد، در کنار هم توجه داشتند، و در نهایت معرفی کنایه به عنوان یک اسلوب و اصطلاح کاملاً بلاغی با کاربرد ادبی و زیبایی‌شناسانه در دیدگاه بلاغت-پژوهان و مفسرانی چون عبدالقاهر جرجانی و زمخشری از مهم‌ترین تحولات کاربردی این فن در طول تاریخ بلاغت عربی است.

"علی بن حسین موسوی" ملقب به "شریف مرتضی" و "علم الهدی" یکی از شخصیت‌های ادبی، دینی و اجتماعی قرن چهارم هجری قمری و صاحب کتاب "غرر الفوائد و درر القلائد"، در القای تأویلات آیات قرآن کریم و مفاهیم اشعار و احادیث بررسی شده، به فنون بلاغی و از آن میان کنایه، توجه ویژه‌ای نشان داد و دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات خود را با زیور این فن ادبی، آراسته‌تر کرد و در این اثر، برخلاف سایر اقدامات صورت گرفته که بررسی جنبه‌های تفسیری این کتاب را در نظر داشت، محور کار، کنایه، اقسام و کاربردهای آن است.

هدف نگارنده از نگارش کتاب حاضر بیان ناگفته‌هایی درباره کنایه، اقسام و کاربردهای گوناگون آن است تا سیر تکاملی این فن بیانی در طول تاریخ بلاغت عربی، آشکار شود و همچنین در کنار آن، برجسته‌سازی صبغة ادبی شخصیت شریف مرتضی که همگان وی را از نظر انان شخصیتی دینی و مذهبی می‌شناسند، از دیگر اهداف این اثر است. شایان ذکر است از آن‌جا که دایرة برداشت معانی و مفاهیم عبارات کنایی بسیار گسترده است، لذا نام ذکر شده در این اثر برای عبارات امالی شریف مرتضی که به دنبال دیدگاه‌های مؤلف کتاب آمده است، حاصل برداشت‌های ذهنی نگارندگان است و پیداست که هر یک از خوانندگان محترم با این آرا، موافق یا مخالف باشند.

درباره پیشینه بررسی فن کنایه باید گفت که قدیمی‌ترین کتابی که به کنایه پرداخته است و آن را در مورد آیات قرآن کریم جاری می‌سازد، کتاب "مجاز القرآن" تألیف ابو عبیده معمر بن المثنی (۲۰۹ ق) می‌باشد. پس از وی جاحظ (۱۵۰-۲۵۵ ق) در کتاب خود "البيان والتبيين" (۱۴۱۲ ق) به مبحث (اشاره) که

یکی از اقسام کنایه است، نظری افکننده و آن را از ادوات پنج‌گانه بیان معرفی می‌کند. قدامة بن جعفر (۲۶۰ یا ۲۷۲ ق) در کتاب "نقد الشعر" کنایه را از اقسام هماهنگی لفظ و معنا برشمرده و آن را "إرداف" نامیده است. سپس ابن معتر (م ۲۹۶ ق) در کتاب "البديع" (۱۳۹۹ ق) کنایه را یکی از جنبه‌های محاسن کلام معرفی می‌کند.

ابودرید عسکری (م ۳۹۴ ق) در کتاب "الصناعتین الکتابة والشعر" (م ۱۴۱۹ ق) مبحث کنایه را مطرح می‌کند. احمد بن فارس بن زکریا (۳۹۵ ق) یک باب از کتاب خود "الصحاح فی اللغة العربیة ومسائلها وسنن العرب فی کلامها" (۱۴۱۸ ق) را به کنایه اختصاص داده است. ابن رشیق قیروانی (م ۴۵۶ ق) نیز در بخشی از کتاب "العمدة فی محاسن الشعر وآدابه ونقده" (م ۱۴۱۶ ق)، به یکی از زیر مجموعه‌های کنایه یعنی فن "اشاره" می‌پردازد. در همین قرن، عبدالقاهر جرجانی (۴۱۷ یا ۴۷۷ ق) در کتاب "دلائل الإعجاز" فصلی را به کنایه و تعریض اختصاص داده است و در کتاب دیگر خود "الدرر البلیغة" (۱۴۲۳ ق) مرز میان معنای حقیقی و معنای مجازی را که به نظر می‌رسد با کنایه به عنوان یکی از فنون علم بلاغت ارتباط دارد، بررسی می‌کند. در قرن هشتم کتاب "مفتاح العلوم" (۱۴۰۳ ق) سکاکی (۵۵۵ ق - ۶۲۶ ق) از جمله کتاب‌های ارزشمند در این زمینه می‌باشد و خطیب قزوینی (۶۶۶ ق) در کتاب "الإيضاح فی علوم البلاغة" (۱۴۲۹ ق) تفاوت‌های میان مجاز و کنایه را مطرح می‌سازد. "التلخیص فی علوم البلاغة" (۱۹۰۴ م) عنوان کتاب دیگری از خطیب قزوینی است که به عنوان آخرین مبحث از علم بیان، به کنایه پرداخته است. در قرن هشتم شاهد دو

کتاب مهم از سعدالدین تفتازانی (۷۲۲ق) هستیم که کتاب اول با عنوان "المطول" مباحثی را در باب کنایه مطرح کرده و آن را از حقیقت بلیغ تر می‌داند و کتاب دیگر وی "مختصر المعانی" همان‌گونه که از نام آن برمی‌آید به شکل کاملاً موجز به بحث کنایه نظری افکنده است.

میرشریف جرجانی (متوفی ۸۱۶ق) در کتاب "الحاشیة علی المطول" (۲۰۰۷م) بحث "کنایه" را مطرح ساخته و تفاوت‌های میان "کنایه" و "تعریض" را بیان کرده است. رقرن هفتم و اوایل قرن دهم جلال‌الدین سیوطی (۸۴۹ تا ۹۱۱ق) در کتاب "الإتقان فی علوم القرآن" (۱۴۲۷ق) ذیل عنوان "النوع الرابع والخمسون" کنایه را یکی از اسالیب فصاحت معرفی کرده و به بیان کنایه‌های قرآن می‌پردازد. "عبدالغزیر عتشی" در کتاب "فی البلاغه العربیه" (۱۴۰۵ق)، کنایه و ارتباط آن با سایر فنون بیانی را بررسی کرده است. کتاب "دراسه ونقد فی مسائل بلاغیة هامه" (۱۴۰۶ق - ۳۶۵هـ) از محمد فاضلی نیز مطالبی را در باب کنایه و تعریض مطرح کرده است. "علی مهدی زنون" نیز در کتاب خود "إعجاز القرآن وأثره فی تطوّر النقد الأدبی" (۱۴۱۳هـ) اشاره‌ای گذرا به کنایه داشته و پس از بررسی کنایه از دیدگاه ابن أبی‌الإصبع آن را دربردارنده معنای تأکید می‌داند.

"ابراهیم محمد عبد الله الخولی" در کتاب "التعریض فی القرآن الکریم" (۱۴۲۵ق) به بررسی تعریض پرداخته و آن را امری خلاف تصریح می‌داند و تفاوت‌هایی میان تعریض و کنایه قائل می‌شود. کتاب "جواهرالبلاغه" (۱۴۲۷ق) از "احمد الهاشمی" نیز به تعریف کنایه و بیان انواع آن اهتمام ورزیده است.

علاوه بر، کتاب‌های فوق، پایان‌نامه‌هایی نیز در مورد کنایه به رشته تحریر درآمده است که قدیمی‌ترین آن‌ها پایان‌نامه‌ای با نام "بررسی کنایه در نهج-البلاغه" است که "غلامرضا رستمی" در سال ۱۳۷۳ش از آن دفاع کرده است. و "اسلوب کنایه در دیوان متنبی" عنوان پایان‌نامه معصومه سعادت‌مند در سال ۱۳۷۸ش است. جدیدترین پایان‌نامه فارسی در زمینه کنایه عربی پایان‌نامه "زهره خسروآبادی" است با نام "بررسی مصادیق کنایه در سوره‌های حمد، بقره، آل‌عمران و یوسف" که به انضمام پژوهش پیرامون کنایه در قرآن که در سال ۱۳۸۲ش در دسترس بوده است.

ناگفته نماند که در زمینه فن کنایه مقالاتی نیز به رشته تحریر درآمده است که

عبارتند از:

(۱) "کنایه و اسباب بلاغت آن" نوشته غلام عباس رضایی هفتادار، چاپ شده در مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، سال ۱۳۷۸ش، دوره ۳۸؛ نویسنده در این مقاله با آوردن نمونه‌هایی از عبارات کنایی به ذکر اسباب بلاغت این فن پرداخته است.

(۲) "نماذج من البلاغة القرآنية، الکنایة والتعریض" از محسن رانی چاپ شده در مجله "آفاق الحضارة الإسلامية" سال نهم شماره دوازده؛ در این مقاله نویسنده پس از اشاره‌ای کوتاه به معنای لغوی و اصطلاحی فن کنایه، به ذکر نمونه‌هایی از کنایه و تعریض در قرآن کریم و تحلیل مضمون و مقصود آن‌ها پرداخته است.